

Safvet Halilović¹

ŠEJH SE'ID HAVVA, VJEROUČITELJ I MUFESSIR

Sažetak

Šejh Se'id Havva je markantna ličnost među savremenim islamskim učenjacima. Svojim cjelokupnim angažmanom, a naročito svojim pisanim djelima, dao je izuzetno značajan doprinos afirmaciji islama i islamske misli u savremenom dobu. Živeći u 20. stoljeću, u vremenu velikih previranja, on se istinski identifikovao s problemima s kojima se susreću muslimani današnjice.

Bitna odlika Havvinog angažmana i spisateljskog opusa je to što on posvećuje veliku pažnju izgradnji i odgoju kompletne islamske ličnosti, nastojeći da kod muslimana probudi želju za akcijom i potakne ih na rad za islam i islamske vrijednosti.

U njegovim djelima prepoznaje se enciklopedijski i sistematizatorski duh velikog naučnika. Pisao je u raznim oblastima islamskih znanosti, a naročito u oblasti tefsira, hadisa, fikha, tesavvufa, odgoja i islamskog misionarstva (da'va). Njegova djela su, zapravo, pokušaj iščitavanja islamskih izvora u kontekstu savremenih dešavanja i aktuelnih problema muslimana današnjice. Upravo zbog toga njegova djela imaju ogromnu važnost i značaj.

Kao jedan od glavnih razloga pisanja svojih djela, naročito iz oblasti tefsira i hadisa, Se'id Havva navodi činjenicu da je u zadnjim stoljećima zapadna civilizacija, kao dominantna, nametnula sumnju u sve, a naročito sumnju u autentičnost islamskih izvora i njihovu kompatibilnost s potrebama današnjeg vremena. Nažalost, i mnogi muslimani su pali pod taj utjecaj, pa je jedan od glavnih zadataka islamskih učenjaka ovog vremena da na prihvatljiv i jednostavan način izlože i objasne osnovne islamske izvore, kako bi oni ponovo postali neupitni principi za muslimane današnjice, i kao takvi bili osnova i mjerilo svih ostalih vrijednosti.

---

¹ Vanredni profesor, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, safwatmustafa@yahoo.com

Ovaj rad, u kratkim crtama, razmatra angažman i pisana djela šejha Se'ida Havve. U izradi ovog teksta korištena je, uglavnom, historijsko-analitička metoda.

Ključne riječi: Se'id Havva, tefsir, el-ihvanul-muslimun, vjeronauka, obnova, obrazovanje, duhovni odgoj.

Uvod

Šejh Se'id Havva je jedan od istaknutih islamskih učenjaka u drugoj polovici 20. vijeka. Riječ je o čovjeku enciklopedijske naobrazbe i širokih vidika, koji je uz izvanrednu upućenost u sve klasične islamske znanosti imao dobre uvide u duh vremena i probleme s kojima se susreću muslimani današnjice. Upravo, ta uvezanost klasičnog s potrebama savremenosti jeste jedna od glavnih karakteristika koje su osigurale ovom svestranom alimu respekt u srcima muslimana diljem svijeta. Poput šejha Jusufa el-Karadavija, šejh Se'id Havva prepoznatljiv je po svom srednjem ili umjerenom pravcu, koji se naziva *el-vesatijje el-islamije*, a što bi se moglo prevesti kao *islamska središnjost*. To je pravac u razumijevanju islama i islamskih propisa koji ne dopušta ekstremizam, ali istovremeno ne toleriše ni opuštenost koja često rezultira time da se narušavaju određeni propisi i odredbe islama.

Znatan broj Havvinih djela koja su, zapravo, enciklopedije prevedena su ili se prevode na glavne svjetske jezike. Nažalost, i pored toga, šejh Se'id Havva nije dovoljno prezentiran našoj javnosti. Od njegovih djela samo je jedna knjiga (*Terbijjetuna er-ruhijje, Naš duhovni odgoj*) prevedena na bosanski jezik.

Ove (2009.) godine navršava se dvadeset godina od preseljenja na ahiret tog velikog islamskog naučnika i publiciste a ovaj rad ima za cilj da, uz evociranje sjećanja na tog velikana, ukaže na važnost njegovih djela s posebnim osvrtom na njegov tefsir *El-Esasu fi-t-tefsir*.

Životni put šejha Se'ida Havve (1935-1989)

Šejh Se'id (Muhammed) Havva rođen je 1935. (1354. hidžretske) godine u gradu Hami, u Siriji. Njegovi biografi ističu da očevom linijom vodi porijeklo od potomaka Allahovog poslanika, Muhammeda, s.a.v.s.² Odrastao je u porodici slabijeg

---

² Biografski podaci u ovom radu crpljeni su iz: Havva, Se'id: *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti* (autobiografija), Mektebetu Vehbe, Kairo, 1987.; Jusuf,

imućnog stanja. U drugoj godini života ostaje bez majke, pa je jedno vrijeme o njemu brinula nana. Još u u ranom djetinjstvu pomagao je ocu, koji se bavio prodajom voća i povrća. Zbog toga, izvjesno vrijeme je bio spriječen da redovno pohađa školu, ali je, bilježeći dugovanja i naplatu sredstava kroz poslovanja svoga oca, vježbao pisanje i matematiku. Uz to, mnogo je volio da čita, tako da je relativno mlad (pro)čitao brojna djela iz arapske književnosti i povijesti.

Poznat po čestitosti i poštenju, Havvin otac je te osobine nastojao prenijeti i na svoju djecu. U autobiografskom djelu *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, Se'id Havva ističe da ga je otac odgajao u duhu čestitosti, poštenja i čuvanja od tuđeg hakka, naglašavajući "da je najvažnija stvar na svijetu čast i poštenje." Te visokomoralne osobine Se'id Havva je usvojio još u ranoj mladosti i nosio ih tokom cijelog svog života. Bio je osoba koju krase visokomoralni principi, istinoljublje, čvrst karakter i spremnost da se žrtvuje na putu pravde i istine.

Vrijeme u kojem je Se'id Havva odrastao bilo je puno previranja. U tom periodu započinje borba sirijskog muslimanskog naroda za oslobađanje od francuske okupacione vlasti. Javljaju se različite opcije u vezi s karakterom buduće vlasti i prisutnosti islama u javnom životu. Počinju sukobi između nacionalista, komunista i onih kojih su smatrali da društveno-političko uređenje zemlje čiji stanovnici su, u ogromnoj većini, muslimani treba urediti na osnovama islama i Šerijata. Čitajući mnogo i dolazeći u dodir sa raznim pravcima, Se'id Havva je vrlo rano procijenio kakvo je stanje u Siriji i odlučio stati na stranu zagovornika islamskog uređenja zemlje. Tako se i priključio pokretu *Muslimanska braća (El-Ihvanu-l-muslimun)*, još u prvom razredu srednje škole, 1952. godine. Nakon pristupanja tom pokretu, kojeg je 1928. godine u Egiptu osnovao Hasan el-Benna, a koji je težio za ponovnim oživljavanjem islamskog koncepta življenja, Se'id Havva je sa novim entuzijazmom i još dubljim promatranjem pristupio iščitavanju brojnih djela, naročito islamskih. Posebno je uživao u otkrivanju kur'anskih neiscrpnih istina. Pokazujući veliko interesovanje za ideje pokreta *El-Ihvanu-l-muslimun* i upornost u

---

Muhammed Hajr Ramadan: *Tetimmetu-l-E'alam li-z-Zirikli*, Bejrut, 1998, tom I, str. 207-209; Adilović, Ahmed: *Velikani tefsirskih znanosti*, Travnik, 2003., str. 315; El-'Akil, Abdullah Sulejman: *Veliki imami i vođe islamskog pokreta u savremenom dobu*, Sarajevo, 2008., str. 380-388.

njihovom sprovođenju, brzo je napredovao, tako da je za relativno kratko vrijeme postao glavni nosilac misionarskih aktivnosti tog pokreta među srednjoškolcima Hame.

Obrazovanje

Godine 1955. Se'id Hava upisuje Šerijatskopravni fakultet (*Kullijjetu-š-šeri'a*) u Damasku, koji je osnovan godinu dana ranije i obavezuje da će u toku prve godine studija naučiti Kur'an napamet, što je i postigao. Uz redovan studij bio je veoma aktivan i u misionarskim aktivnostima pokreta *Muslimanska braća*, promovirajući njihove ideje među studentima. Ubrzo je izabran za predstavnika tog pokreta na svom fakultetu. U to vrijeme dolazi u kontakt sa brojnim učenjacima i šejhovima iz Damaska i drugih sirijskih gradova, čvrsto se vezujući za njih.

Pored profesora pred kojima je sticao akademsko obrazovanje, Se'id Havva je učio i pred brojnim drugim učenjacima od kojih neki slove za najveće muslimanske autoritete u 20. vijeku. Najistaknutiji među njima su: šejh Muhammed el-Hamid, veliki učenjak i šejh iz Hame; profesor Muhammed el-Hašimi, učenjak i šejh u tesavvufu, porijeklom iz Alžira; dr. Mustafa es-Siba'i, vrhunski naučnik i mislilac, svojevremeno vođa pokreta *Muslimanska braća* u Siriji; šejh Mustafa ez-Zerka – čuveni poznavalac fikha i šerijatskog prava; šejh Abdulvehhab el-Hafiz, jedan od najboljih poznavalaca hanefijskog mezheba u Siriji; šejh Abdulkerim er-Rifa'i, veliki pedagog i odgajatelj i dr. Prema riječima Se'ida Havve, najveći utjecaj na njega ostavila su prva dvojica: šejh Muhammed el-Hamid i šejh Muhammed el-Hašimi. Pred prvim je učio Kur'an i klasične islamske znanosti, a pred drugim tesavvuf i metode čišćenja duše (*tezkijja*).

Za vrijeme njegova studiranja dolazi do ujedinjenja Sirije i Egipta u Ujedinjenu arapsku republiku (UAR). Taj događaj je s velikom radošću dočekan od gotovo svih stanovnika Sirije, ali ubrzo se ispostavilo da to donosi i određene probleme. Npr., kao posljedica ujedinjenja sve partije i pokreti morali su prestati s radom, izuzev jedne, nacionalne partije, koja nije radila u interesu vjere i većinske muslimanske populacije. Tako je i rad pokreta *Muslimanska braća* zabranjen. Također, jedno vrijeme na univerzitetu u Damasku bilo je aktivno samo udruženje studenata komunista, koje je, u kontinuitetu i planski, obezvrjeđivalo vrijednosti islama. Havva dolazi u sukob s njima da bi, nakon toga,

s nekolicinom prijatelja uspio formirati udruženje koje je imalo cilj promovisanje islamskih vrijednosti. Zahvaljujući njegovom angažmanu za kratko vrijeme većina studenata je pristupila tom udruženju, koje je organizovalo razne aktivnosti sa studentima. Međutim, sirijski vojni režim to nije mogao mirno posmatrati, pa je nakon izvjesnog vremena zabranjen rad svim studentskim udruženjima.

Misionarsko djelovanje

Po završetku fakulteta, 1961. godine, Se'id Havva predaje islamsku vjeronauku u srednjim školama, gdje dolazi do izražaja njegov izuzetan da'vetski rad sa omladinom. U januaru 1963. godine odlazi u Damask na odsluženje vojnog roka, gdje provodi narednih šesnaest mjeseci. Raspoređen je u školu rezervnih oficira, što mu je omogućilo da se upozna sa stanjem u dijelu vojske koji obrazuje rukovodeći kadar. Iznenadio se do koje mjere je u vojsci bio zapostavljen vjerski život i koliko se omalovažavala vjera, pa se maksimalno zalagao za zaštitu vjerskih prava, organizujući u školi rezervnih oficira klanjanje džume i ostalih namaza u džematu.

Nakon odsluženja vojnog roka on se angažira na predavanju vjeronauke u srednjoj školi, ali ubrzo nakon toga, 1964. godine, dolazi do revolucije u Hami i njegov angažman u školi se prekida.

Nakon raspada UAR-e, u Siriji je ponovo zaživio višepartijski sistem, pa su počele političke borbe za prevlast. Pokret *Muslimanska braća*, također, obnavlja svoj rad i postiže značajne rezultate. Međutim, politički nemiri i česti prevrati u zemlji te uticaj vlada zapadnih zemalja, naročito Francuske, koja je nekada bila kolonizatorska ili, bolje reći, okupatorska sila u Siriji, idu u prilog određenih sekti, poput ekstremne šiijske sekte poznate pod imenom *nusajrije*, koji učvršćuju svoju vlast. Iz vojske i policije su odstranjeni oni koji su bili naklonjeni islamu. Dolazi do otvorenih vrijeđanja, ataka na islam i islamske vrijednosti; priprema se teren za ukidanje predmeta islamska vjeronauka u školama, kao i oduzimanje značajnog dijela vakufske imovine i dokidanje šerijatskog bračnog, porodičnog i nasljednog prava.

To je izazvalo reakcije velikog broja islamskih intelektualaca i omladine, što se ogledalo u osudi takvih poteza na razne načine, između ostalog i štrajkom u školama. Takve reakcije uslijedile su u više sirijskih gradova a centar im je bio u Hami. Se'id Havva učestvuje u organizaciji štrajka u Hami, na koji je vlast odgovorila

blokadom grada i vojnim napadom, a stanovnici Hami pružili su oružani otpor. Zbog toga se ti događaji nazivaju revolucijom u Hami 1964. godine. Ta dešavanja potrajala su oko pedeset dana, a završena su dogovorom između vlade i naroda. Se'id Havva i najuži dio rukovodstva tog otpora morali su napustiti zemlju i otići u Irak, a zatim u Jordan. Za to vrijeme vlasti su ih osudile na smrt, ali je, na kraju, postignut sporazum, kojim se ukidaju izrečene kazne i normalizuje stanje u Hami. U svemu tome pristalice očuvanja islamskih vrijednosti (ar. *el-islamijjun*) ostvarili su slijedeće rezultate: spriječeni su pokušaji izbacivanja vjeronauke iz škole, sačuvani su vakufi, nastavljeno je primjenjivanje šerijatskog prava u segmentima u kojima je i do tada važno, a općenito gledano, islam i islamske vrijednosti u Siriji, više su uvažavani nego do tada. (Havva, 1987)

Nakon povratka u Siriju Se'id Havva se ženi i u narednim godinama dobija četvero djece, troje muških i jedno žensko. Također, vraća se predavanju vjeronauke u srednjim školama u naredne dvije školske godine, 1965. i 1966. Međutim, politička situacija nije se bitno promijenila, tako da su svi rukovodioci revolucije u Hami bili u životnoj opasnosti, pa mu grupa prijatelja savjetuje da se, barem za izvjesno vrijeme, preseli u Saudijsku Arabiju. O tome nije sam htio donijeti odluku, nego je to prepustio rukovodstvu Pokreta, koje se složilo s prijedlogom, tako da on 1966. godine odlazi u Saudijsku Arabiju gdje provodi narednih pet godina. U tom periodu predavao je nekoliko vjerskih predmeta i arapski jezik u srednjim školama. Dvije godine je radio u gradu Hufuf, tri u Medini, i za to vrijeme napisao je nekoliko značajnih djela.

Godine 1972. Se'id Havva se vraća u Siriju gdje, nakon upornih nastojanja, ponovo biva postavljen za profesora u srednjoj školi, ovaj put u gradu Me'arri. Tu radi nepune dvije godine, nakon čega biva uhapšen. Naime, tadašnje vlasti nastojale su izvršiti izmjene državnog Ustava, pa je početkom 1973. godine Nacrt novog ustava dat na javnu raspravu. Nacrt je predviđao potpunu sekularizaciju države, što bi značilo izbacivanje predmeta vjeronauke iz škola, ukidanje šerijatskog prava, zabranu ženama islamskog načina odijevanja, obavezno služenje vojnog roka i za žene, odgoj i obrazovanje novih generacija na načelima suprotnim islamu, itd. Šejh Se'id Havva je među prvima digao glas protiv takvih nastojanja, pišući peticije protiv tog Nacrta i pozivajući druge da ga odbace. Široke mase su takve pozive prihvatile i

organizovani su javni protesti. Međutim, tadašnja vlada represivnim mjerama guši ta nastojanja i hapsi vođe otpora promjeni ustava. Među prvima koji su zatvoreni bio je i Se'id Havva. On je uhapšen 5. marta 1973. godine i u zatvoru provodi narednih pet godina. Pušten je 31. januara 1978. godine.

Najteže mu je bilo na početku zatočeništva, kada je više od pola godine proveo u samici. U vrijeme istrage bio je podvrgnut teškim fizičkim torturama i mučenjima, ali je ostao stabilan i jak. Iako je pretrpio razne oblike mučenja i maltretiranja, te bio svjedokom mučenja drugih zatvorenika, interesantno je da to u autobiografiji samo usput spominje, ne želeći iznositi detalje. (Havva, 1987:114-120) Havva je time htio kazati da nagradu za ono što je pretrpio na Božijem putu očekuje samo od Svevišnjeg Stvoritelja. Poslije brojnih represalija uprava zatvora dozvolila je da mu se u ćeliju unese i Kur'an, a nakon izvjesnog vremena smješten je sa drugim zatvorenicima, što je on iskoristio za da'vu i podučavanje brojnih zatvorenika vjeri.

U zatvoru je počeo pisati neka svoja djela, a među najznačajnijim djelima bio je tefsir (komentar Kur'ana), poznat pod nazivom *El-Esas fi-tefsir* (Temeljni tefsir). Iako je bilo zabranjeno da se bilo kakav pisani materijal iznosi iz zatvora, on je ipak većinu napisanog materijala uspijevao proslijediti vani, svojim učenicima i prijateljima.

U nekoliko navrata nuđeno mu je da saraduje sa vlastima, a zauzvrat bi bio pušten, što on, naravno, nije prihvatio te je ostao u zatvoru skoro punih pet godina. Pred kraj robije zdravstveno stanje mu se pogoršalo, dobio je povišen krvni pritisak i šećernu bolest, pa su se za njega, kod predsjednika države, zauzeli neki ugledni alimi i šejhovi, nakon čega biva amnestiran. To je, po riječima Havve, urađeno i zbog toga što je tadašnjem predsjedniku Sirije bilo stalo do toga da mu se produži još jedan predsjednički mandata, pa je svakako bilo uputno udovoljiti zahtjevima nekih utjecajnih ljudi iz islamskih krugova. (Havva, 1987:124-128)

Poslije izlaska iz zatvora šejh Se'id Havva je namjeravao ostatu u Siriji. Međutim, na nagovor prijatelja iz pokreta, dva mjeseca nakon izlaska iz zatvora, tj. krajem marta 1978. godine, odlazi u Arabiju radi obavljanja umre. Nakon toga, na poziv i prijedlog prijatelja iz pokreta, boravi u kraćoj posjeti Ujedinjenim Arapskim Emiratom i Kataru, gdje se susreće sa istaknutim islamskim ličnostima i drži brojna predavanja. U međuvremenu su iz štampe izašla neka njegova djela zbog kojih se poslije nije

mogao vratiti u Siriju, pa se zato nastanio u Ammanu, glavnom gradu Jordana. Bilo je to polovinom juna, a sedmicu dana nakon toga pridružila mu se i porodica. Otada pa sve do smrti, mjesto boravka Se'ida Havve bio je Amman. Nakon što se nastanio u Ammanu, on piše još neka djela i prečišćava svoj tefsir. Kao istaknuti islamski učenjak, borac i da'ija, u narednom periodu biran je u razna tijela, među kojima su najistaknutija: rukovodstvo *Muslimanske braće* Sirije u periodu 1978-1982. godine, rukovodstvo pokreta na međunarodnom nivou 1982-1984. godine, te učešće u raznim da'vetskim projektima pokreta u periodu 1984-1987. godine.

Od izlaska iz zatvora pa sve do 1987. godine gostuje u raznim zemljama, gdje se upoznaje sa da'vetskim aktivnostima, daje doprinos u formi savjeta i predavanja. Tim povodom posjetio je: Sjedinjene Američke Države, nekoliko evropskih zemalja, Egipat, Libanon, Pakistan, Irak i Iran. Tokom posjete Pakistanu i Iranu 1979. godine susreo se sa Mevdudijem i Homeinijem. Iz susreta sa Ebul-E'ala el-Mevdudijem, čuvenim pakistanskim islamskim učenjakom, ponio je mnogo lijepih utisaka, dok je kroz susret sa imamom Homeinijem, liderom islamske revolucije u Iranu, stekao određene rezerve prema njemu lično, kao i prema samoj revoluciji.³

Irak je posjetio 1985. godine, kada je učestvovao u radu Kongresa islamskih učenjaka o iračko-iranskom ratu, koji je održan u Bagdadu, gdje je dao značajan doprinos. Među najvažnijim zaključcima Kongresa bio je poziv da se odmah prekine sa ratnim dejstvima, te da se cijeli muslimanski ummet uključi u postizanje mirnog rješenja. Pakistan je ponovo posjetio 1986. godine. Tom prilikom uključio se u rješavanje pitanja okupacije Afganistana od strane Sovjetskog Saveza. Tada se, zajedno sa nekim drugim istaknutim islamskim učenjacima, sastao sa vođama otpora sovjetskoj agresiji, naglašavajući potrebu zajedničkog rada, te nužnost zajedničke strategije za budućnost. Pored toga, učestvovao je u radu kursa islama koji je tom prilikom održan pripadnicima raznih mudžahidskih skupina.

Početakom 1987. godine njegovo zdravstveno stanje se pogoršalo. Zbog bolesti očiju liječen je u Rijadu, ali bez uspjeha.

---

³ Havva ističe u svojoj autobiografiji da je on, kao i mnogi drugi, očekivao da će revolucija u Iranu biti univerzalna islamska revolucija, ali u stvarnosti se pokazalo da je isuviše obojena šiizmom. (Vidjeti str. 133-137).

Sredinom marta 1987. zadobiva djelimičnu paralizu tijela, pa je od tada pa sve do smrti bio prisiljen boraviti u svom domu u Ammanu. U decembru 1988. godine zdravstveno stanje mu se još pogoršava, pada u komu u kojoj ostaje sve do smrti, 9. marta 1989. godine. Njegovoj dženazi prisustvovao je izuzetno velik broj ljudi. Pokopan je u Ammanu (Jordan), rahmetullahi 'alejhi.

Glavne karakteristike Havvine ličnosti

Oni koji su poznavali šejha Se'ida Havvu među glavnim karakteristikama njegove ličnosti i karaktera ističu sljedeće osobenosti:

- bio je izuzetno skroman i blag, živio je gotovo asketskim životom;
- smatrao je da čovjek mora imati dnevni *virđ* (obavezu) učenja Kur'ana, činjenja zikrullaha, donošenja salavata, ukoliko želi da sačuva svoju vjeru;
- uvijek je bio na usluzi drugim ljudima, čak i u poodmaklim godinama svog života i u periodu kada mu je zdravlje već bilo uveliko narušeno;
- bio je čvrsto uvjeren i zagovarao je ideju da su ummetu potrebni misionari (da'ije) koji, pored čiste namjere, moraju imati kompletno obrazovanje. Uz dobro poznavanje islamskih znanosti oni, također, moraju biti dobro upućeni u savremena dostignuća i kretanja u svijetu. Najbolji doprinos ummetu mogu dati upravo oni koji spoje te komponente u svom radu;
- smatrao je da svaki ozbiljan angažman ili projekat moraju biti zasnovani na temeljitoj pripremi i planiranju, jer su, u suprotnom, osuđeni na neuspjeh ili na minimalne rezultate. (Adilović, 2003:325)

Djela šejha Se'ida Havve

Šejh Se'id Havva nije dugo živio, umro je u 54. godini života. No, i pored toga, kao i činjenice da je njegov život bio ispunjen brojnim iskušenjima i nedaćama, on je uspio napisati veliki broj djela, koja su zahvaljujući svojoj sistematičnosti, preciznosti, utemeljenosti i lahkoći stila, doživjela brojna izdanja i naišla na odličan prijem čitalaca širom svijeta.

Šejh Se'id Havva poznat je kao autor serijala ili trilogija. S obzirom na tematski sadržaj i problematiku koja se u njima razrađuje, ti serijali i djela mogli bi se rasporediti u sljedeće grupe:

Prvo: Serijal *El-Usul es-selase* (Tri temelja): *Allah dželle dželaluhu* (Uzvišeni Allah); *Er-Resul s.a.v.s.* (Muhammed, s.a.v.s.); *El-Islam* (Islam). Ova tri djela imaju preko hiljadu i pet stotina stranica i na sistematičan način predstavljaju temelje islamskog učenja. Djela su doživjela brojna izdanja diljem islamskog svijeta. Istaknuti bosanskohercegovački alim, rahmetli dr. Ahmed Smajlović, u časopisu *Islamska misao* 1980. godine, napisao je opširan prikaz i analizu ova tri djela pod naslovom: *Islamska trilogija Se'ida Havve – veliko naučno ostvarenje islamske misli*⁴, naglašavajući da trilogija "predstavlja veliko naučno i metodološko ostvarenje savremene islamske misli. Rijetko je ko uspio od islamskih savremenika da na tako suptilan način priđe izučavanju tri naznačena pitanja kao što je to uspio profesor Se'id Havva..." S toga bi bilo jako uputno i korisno kada bi se ova izuzetno značajna djela prevela na naš bosanski jezik.

Drugo: Serijal *El-Esas fi-l-menhedž* (Osnove islamskog pravca), također, napisan je kao trilogija: *El-Esasu fi-t-tefsir* – njegov čuveni tefsir poznat kao *El-Esas*, što bi se moglo prevesti kao *Temeljni tefsir*, štampan u jedanaest tomova, za kojeg neki istraživači tvrde da "ukoliko se za komentar Kur'ana od Sejjida Kutba može reći da je najznačajniji i najčitaniji tefsir u 14. hidžretskom stoljeću, onda se za komentar Se'ida Havve može reći da je (barem do sada) najznačajniji tefsir u 15. hidžretskom stoljeću." (Havva, 1987:150)⁵

Drugo kapitalno djelo ovog serijala je *El-Esasu fi-s-sunneti ve fikhiha*, posvećeno sunnetu Allahovog poslanika i njegovom razumijevanju. Djelo obuhvata više oblasti: ibadat (obredoslovlje), akida (islamsko vjerovanje), sira (Poslanikov životopis), muamelat (islamsko poslovanje) itd., a koncipirano je tako da autor na osnovu autentičnih (*sahih i hasen*) hadisa razmatra dotičnu tematiku.

⁴ Rad je 1980. godine objavljen u tri nastavka *Islamske misli*: u februarском broju (str. 19-26), martovskom (str. 25-32) i septembarskom (str. 28-35).

⁵ U saudijskim novinama *El-Medine el-munevvere* (br. 7.291, od 11. ša'bana 1407. h. godine), objavljen je dobar prikaz Havvinog tefsira pod naslovom: *El-Esas fi-t-tefsir, kitab jahtadžuhu er-rebbanijun*.

Treće djelo ovog serijala je *El-Esasu fi kava'idi-l-ma'rifeti ve davabiti-l-fehmi li-n-nususi*, a tretira temeljna pitanja iz oblasti teorije šerijatskog prava i razumijevanja tekstova.

Treće: Serijal *Fi-t-terbijeti ve-t-tezkijjeti ve-s-suluk* (Odgoj i oplemenjivanje duše), također je trilogija: Prva knjiga, *Terbijjetuna er-ruhijje* (Naš duhovni odgoj, prevedena na bosanski jezik) tretira brojne teme u vezi s odgojem duše i načinima njenog pročišćavanja te pojašnjava mnoga pitanja u vezi s tesavvufom i sufijama, oko čega, inače, postoje suprotna shvaćanja. Knjiga *Naš duhovni odgoj* "postavlja sve na svoje mjesto jer je napisana da bude kriterij i mjerilo s kojim će musliman moći slobodno da čita knjige o tesavvufu, svjestan šta treba da prihvati, a šta da odbije, a sve to u u svjetlu općih pravila koja su zdrava i kojima su zadovoljna srca nepristrasnih i pravednih." (Havva, 2003:12)

Druga knjiga ovog serijala naziva se *El-Mustahles fi tezkijjeti-l-enfus* i predstavlja skraćenu verziju čuvenog El-Gazalijevog djela *Ihja' 'ulumi-d-din*. Kao što se vidi iz samog naslova, knjiga se bavi načinima oplemenjivanja duše, a obogaćena je vrlo korisnim Havvinim komentarima.

Treća knjiga, *Muzekkirat fi menazili-s-siddikine ve-r-rebbanijjine* govori o visokim stepenima iskrenih i Allahu odanih ljudi. Ustvari, to je izvrstan komentar čuvenih *Mudrosti (El-Hikem)* Ibn 'Ataillaha el-Iskenderija. Ovaj serijal je, dakle, u cjelosti posvećen odgoju, posebno duhovnom, jer u vremenu materijalizma, neznaboštva, strasti i velike obezduhovljenosti ljudskoga roda, odgoj, i to duhovni odgoj, jedino može polučiti pozitivne rezultate.

Četvrto: Serijal *Fi fikh-d-da'veti ve-l-bina' ve-l-'ameli-l-islami* (Razumijevanje islamskog misionarstva, izgradnja islamske ličnosti i potreba aktivnog islamskog pregalaštva), ima više knjiga: *Džundullahi sekafeten ve ahlakani* – o naobrazbi i kodeksu ponašanja islamskih pregalaca; *Min edžli hutvetin ile-l-emam 'ala tariki-l-džihadi-l-mubarek* – o zalaganju na Allahovom putu (džihad); *El-Medhalu ila da'veti-l-Ihvani-l-muslimin* – o razumijevanju misije pokreta *Muslimanska braća*; *Durus fi-l-'ameli-l-islami* – o radu za islam; *Fusul fi-l-imreti ve-l-emir* – o vođstvu i vođi u islamu; *Fi afaki-t-te'alimi, dirasetun fi afaki da'veti-l-ustaz el-Benna* – o misionarstvu Hasana el-Benna'a; *Dževlat fi-l-fikhajni: el-kebiri vel-ekberi ve usulihima* – studija o islamskom obrazovanju; *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti* – autobiografsko djelo; *Resail Kej la nemdi be'iden 'an ihtijadžati-l-'asr* – poslanice nazvane *Kako se ne bismo udaljili od potreba*

današnjega vremena. U tom djelu objavljeno je jedanaest studija o raznim temama, između ostalog o odnosu islama spram savremene civilizacije, o potrebi islamskog morala u 15. hidžretskom stoljeću, o savremenom načinu da'veta, o muslimanskoj porodici, o greškama Homeinija, itd.

Peto: Se'id Havva je, također, autor biografske studije posvećene dvojici velikih islamskih vođa: Jusufu ibn Tašfinu i Salahuddinu el-Ejjubiju. Prvi je spriječio ili, bolje reći, odgodio propast islamske Španije (Endelus) na Zapadu za naredna tri stoljeća, a drugi je porazio križare na islamskom Istoku nakon stravičnih i mnogobrojnih zlodjela koja su tamo počinili.

Važnost Havvinih djela

Malo je učenjaka u savremenom dobu koji su napisali toliko značajnih djela kao što je to učinio šejh Se'id Havva. Živeći u 20. stoljeću, u vremenu velikih previranja, on se istinski identificirao s problemima s kojima se susreću muslimani današnjice.

U djelima Se'da Havve prepoznaje se enciklopedijski i sistematizirajući duh velikog naučnika. Pisao je u raznim oblastima islamskih znanosti, a naročito u oblasti tefsira, hadisa, fikha, tesavvufa, odgoja i islamskog misionarstva (*da'va*). Njegova djela su, ustvari, pokušaj iščitavanja islamskih izvora u kontekstu savremenih dešavanja i aktuelnih problema muslimana današnjice. Nužna potreba čovjeka današnjeg vremena, koje je, kako ističe Havva, materijalističko, puno bezbožništva, strasti i pohote, je ukazivanje na činjenice kojima se jača vjera (*iman*). Klasični islamski autori, smatra Havva, uzimali su u obzir da je čitalac kompletan vjernik, čvrstog imana, pa zbog toga skoro da nije ni bilo potrebe ukazivati na činjenice koje su u funkciji jačanja imana. Zato, piše Havva u predgovoru svog *Tefsira*, "ako komentar Kur'ana u današnje vrijeme, koje je materijalističko i koje izaziva strasti, ne pomaže jačanju imana, onda kao da njegov autor nije ništa uradio, jer Uzvišeni Allah kaže: '*...a kad im se riječi Njegove kazuju, vjerovanje im učvršćuju...*' (*El-Enfal*, 2) Dakle, osnovno kod čitanja Kur'ana jeste da se jača iman ljudi, a zadatak komentatora Kur'ana (mufessira) jeste da u tome pomogne." (Havva, 1993: I,13)

Kao jedan od glavnih razloga pisanja svojih djela, naročito iz oblasti tefsira i hadisa, Se'id Havva navodi činjenicu da je u zadnjim stoljećima zapadna civilizacija, kao dominantna,

nametnula sumnju u sve, a naročito sumnju u autentičnost islamskih izvora i njihovu kompatibilnost s potrebama današnjeg vremena. Nažalost, mnogi muslimani su pali pod taj utjecaj, pa je jedan od glavnih zadataka islamskih učenjaka ovog vremena da na prihvatljiv i jednostavan način izlože i objasne osnovne islamske izvore, kako bi oni ponovo postali neupitni principi za muslimane današnjice, i kao takvi bili osnova i mjerilo svih ostalih vrijednosti. (Adilović, 2003:330; Havva, 1993: I,15)

Imajući u vidu navedeno, Se'id Havva na više mjesta u svome tefsiru i drugim djelima ukazuje na činjenicu da Kur'an Časni i Vjerovjesnička praksa Muhammeda, alejhisselam, daju odgovore na sva pitanja, bilo direktno – kroz ajete i hadise, ili indirektno – kroz pravila i principe koji su izneseni u raznim sadržajima i kontekstima Kur'ana i Poslanikovog sunneta.

Govoreći o glavnim zahtjevima u vezi s odnosom prema Kur'anu Časnom u vremenu u kojem žive muslimani današnjice, Havva ističe sljedeće:

- U 20. stoljeću mnogi su govorili o povezanosti kur'anskih ajeta i sura, ali niko nije do kraja obradio tu temu. Zato se to nameće kao obaveza ovog vremena (*min furudil-'asri*), na što šejh Se'id Havva pokušava dati odgovor u svom tefsiru.
- Razvojem znanosti u 20. stoljeću, pojavila su se brojna pitanja o značenjima određenih kur'anskih ajeta, te o njihovoj vezi sa najnovijim naučnim dostignućima, pa je nužno odgovoriti na ta pitanja.
- U novije vrijeme inicirana su brojna pitanja o Kur'anu, naročito pitanje da li se savremeni život može temeljiti na kur'anskim principima, što je dovelo u nedoumicu i znatan broj muslimana. Stoga je izuzetno važno riješiti takve dileme i zapitanosti.
- Mnogi muslimani zapostavili su kur'anska značenja i islamski koncept življenja, prihvaćajući strani koncept, koji je u sukobu sa islamskim načelima. Zato je potrebno muslimane stalno upućivati na Kur'an, kako bi njegovi principi bili više prisutni u njihovom životu, i privatnom i javnom.
- Današnji muslimani nemaju vremena iščitavati veliki broj tefsirskih djela i duge rasprave bazirane na mišljenjima brojnih islamskih učenjaka, zbog čega im je potrebno

ponuditi komentar Kur'ana koji sadrži sažetak i najvažnije dijelove dosadašnjih dostignuća iz oblasti tefsira.

- Među današnjim muslimanima postoje rasprave o nekim pitanjima, od kojih su neka naslijeđena od prethodnih generacija a druga, opet, plod novonastale situacije, pa je potrebno odgovoriti na ta pitanja. (Adilović, 2003:329)

Posebno vrijedna odlika Havvinog tefsira je ukazivanje na međusobnu povezanost kur'anskih ajeta i sura. U tom pogledu on stalno pokušava ukazati na kontekstualnu vezu između ajeta u pojedinoj suri, zatim na međusobnu povezanost kur'anskih sura i skladan raspored tih sura, ističići da je taj raspored došao po Božijoj odredbi, a nikako po nečijem idžtihadu.

Također, on vješto ukazuje na određenu temu koja dominira cijelom surom, što je veoma bitno s obzirom da se današnjem čitaocu Kur'ana, koji je pod utjecajem zapadnih ideja i standarda, može pričiniti da je kur'anski tekst nepovezan, da se naglo prelazi s jedne teme na drugu, da se određene teme često ponavljaju, itd. Šejh Se'id Havva je kroz svoj tefsir izuzetno kvalitetno uspio odgovoriti na takve zapitanosti i dileme, iznijevši na taj način neoborive dokaze o nadnaravnosti Kur'ana.

U značajne odlike ovog tefsira spada i to da je njegov autor pokušao pojednostaviti i približiti čitaocu bitne sadržaje iz starijih tefsira, koji su bili izneseni na komplikovan i teško razumljiv način, i kao takvi bili dostupni samo užem krugu čitalaca iz reda ljudi koji su specijalizirali tefsirske studije. Havva je u svome tefsiru približio izuzetno vrijedne sadržaje klasičnih tefsirskih zbirki široj čitalačkoj javnosti.

Također, bitna odlika Havvinog tefsira je činjenica da je on uspio da ne izađe iz okvira tefsira i pored činjenice da je njegov komentar Kur'ana prilično obiman, s obzirom da ima oko sedam hiljada stranica i da je štampan u jedanaest tomova. Udaljavanje od tefsira je, inače, česta pojava u brojnim komentarima Kur'ana. Se'id Havva, rahimehullah, je uočio grešku onih mufessira koji su u svoje komentare Kur'ana unijeli prevelik broj raznih predaja i rivajeta (koji često mogu biti sumnjivi i neutemeljeni), zatim mnoštvo israilijata, filozofskih i drugih rasprava, dostignuća prirodnih i društvenih znanosti, detaljne analize iz područja arapske jezikoslovne znanosti, itd., i na taj način se udaljili od tefsira, koji kao znanost ima za cilj da ljudima otkrije i pojasni im ono što Svevišnji Stvoritelj želi da kaže u Svojoj knjizi – Kur'anu Časnom. Ukratko, Havva je svoj tefsir poštedio od onih nepotrebnih detalja

koji se u tefsirskoj znanosti stručno nazivaju *dehilom*, dakle, onim što se uvuklo u tefsir, a nije mu tamo mjesto.

Umjesto toga, Havva je nastojao da u svome tefsiru iznese osnovne podatke o fikhskim i akaidskim pravcima unutar islama, nastojeći da ukaže na pravce koji se mogu ubrojati u muslimansku zajednicu (*ummet*), kao i na one koji su se toliko udaljili od islamskih principa da se ne mogu smatrati muslimanskim pravcima. To je veoma značajno, pogotovo danas kada se želi stvoriti smutnja među muslimanima putem formiranja novih ili oživljavanja i afirmacije starih sekti i pravaca, koji su izašli iz okrilja islama. Sve su to veoma bitne reference koje Havvinom tefsiru pribavljaju veliku naučnu težinu i značaj.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu navedene činjenice, može se zaključiti da je šejh Se'id Havva svojim angažmanom, a naročito svojim pisanim djelima, dao značajan doprinos afirmaciji islama i islamske misli u savremenom dobu. Veoma bitna odlika Havvinog spisateljskog opusa je to što on u svojim djelima posvećuje veliku pažnju izgradnji i odgoju kompletne islamske ličnosti, nastojeći da kod čitaoca probudi želju za akcijom i potakne ga na rad za islam i islamske vrijednosti. Upravo zbog toga njegova djela imaju ogromnu važnost i značaj.

U tom pogledu posebno mjesto zauzima njegov tefsir, poznat pod nazivom *El-Esas fi-t-tefsir* ili samo *El-Esas*, što bi se moglo prevesti sa *Temeljni tefsir*. Kao da se takvim nazivom htjelo ukazati na to da taj komentar Kur'ana u sebi obuhvata samu srž ili temelje kur'anske poruke. U samom *Tefsiru*, autor je otkrio nove spoznaje kur'anskog teksta i ponudio odgovore i rješenja za mnoge probleme koji pogađaju muslimane, pa i druge narode u današnje vrijeme. Zato ne čudi ocjena nekih savremenih kritičara u kojoj se ističe da se za Havvin tefsir *El-Esas* može reći da je, barem do sada, najznačajniji tefsir koji se pojavio u 15. hidžretskom stoljeću. U tom pogledu, smatramo da bi bilo veoma korisno kada bi taj tefsir, ili možda neka njegova skraćena verzija, bili prevedeni na bosanski jezik i na taj način postali dostupni ljudima ovog podneblja.

Također, bilo bi veoma značajno kada bi se na naš jezik prevela i Havvina trilogija: *Allah, Resul, Islam*, kao i njegovo djelo o metodama pročišćavanja duše *El-Mustahles fi tezkijeti-l-enfus* koje, zapravo, predstavlja sažetak ogromnog Gazalijevo *Ihja'*

ulumiddina, s tim što je obogaćeno brojnim Havvim komentarima i pojašnjenjima, koji su od izuzetne važnosti za čovjeka našeg doba.

LITERATURA

- El-'Akil, A.S. (2008) *Veliki imami i vođe islamskog pokreta u savremenom dobu*. Sarajevo: Dobra knjiga, s arapskog preveo Salih Čolaković.
- Adilović, A. (2003) *Velikani tefsirskih znanosti*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.
- Jusuf, M.H.R. (1998) *Tetimmetu-l-E'alam li-z-Zirikli*. Bejrut: Dar Ibn Hazm.
- Halilović, S. (2005) *Osnovi tefsira*. Zenica: Islamska pedagoška akademija.
- Havva, S. (1987) *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*. Kairo: Mektebetu Vehbe.
- Havva, S. (1993) *El-Esasu fi-t-tefsir*. 4. izd. Kairo: Darusselam.
- Havva, S. (2003) *Naš duhovni odgoj*. Tuzla: Behram-begova medresa, s arapskog preveo Sead Seljubac.
- El-Esas fi-t-tefsir, kitabun jahtadžuhu-r-rebbanijjun*, prikaz Havvinog tefsira objavljen u saudijskim novinama *El-Medina el-munevvera*, br. 7.291, 11. ša'ban 1407. h. godine.
- Smajlović, A. (1980) Islamska trilogija Se'ida Havve: veliko naučno ostvarenje islamske misli. *Islamska misao*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.
- Salih, A.M. (2008) *Tefsir i mufessiri u savremenom dobu*. Sarajevo: El-Kalem i Fakultet islamskih nauka, s arapskog preveli Nermin Omerbašić i Amrudin Hajrić.
- Svjetska unija islamskih učenjaka (2006) *Islamska povelja*. U: Prljača M., ur. *Rezolucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini o tumačenju islama i drugi tekstovi*. Sarajevo: El-Kalem, str. 61-153, s arapskog preveli dr. Safvet Halilović i dr. Mehmed Kico.

SHAIH SE'ID HAVVA, RELIGIOUS TEACHER AND MUFESSIR

Safvet Halilović, Ph.D.

Summary

Shaih Se'id Havva is an outstanding personality among contemporary Islamic scholars. With his total commitment, and especially his written works, he gave crucial contribution to the affirmation of contemporary Islam and Islamic thought. Living in the 20th century, the time of great turmoil, he truly identified himself with the problems that contemporary Muslims encounter.

An important characteristic of Havva's engagement and work is his dedication to raising and educating a complete Islamic personality, aspiring to awaken in Muslims a yearning for action and work for Islam and Islamic values.

In his works encyclopedic and systematic spirit of a great scholar is recognized. He wrote about different fields of Islamic science and especially in the field of taffsir, hadith, fikh, tesavvuf, upbringing and Islamic and Islamic missionary work (*Da'va*). In his works he actually attempts to read Islamic sources in the context of contemporary events and problems of today's Muslims. All of this gives a huge importance to his works.

As a main reason for writing his works, especially in the field of Taffsir and Hadith, Se'id Havva states the fact that during the last centuries the Western Civilisation, as a dominant force, imposed doubt in everything and especially in the authenticity of Islamic sources and their compatibility with modern society needs. Unfortunately, many Muslims came under the influence. So one of the primary goals of contemporary Islamic scholars is to clearly and simply explain the original Islamic sources to reestablish them as unequivocal principles for contemporary Muslims that should serve as a basis and criterion for other values.

In this paper, we concisely analyse Se'id Havva's engagement and works. Historical-analytical method prevails in this paper.

Key words: Se'id Havva, Taffsir, El-ihvanul-Muslimun, religious studies, restoration, education, spiritual upbringing.

الشيخ سعيد حوى، المعلم المفسر

الأستاذ الدكتور صفوت خليلوفيتش

كلية التربية الإسلامية في جامعة زينتسا

الخلاصة

الشيخ سعيد حوى أحد رموز علماء الإسلام المعاصرين. أسهم بأعماله وخاصة بمؤلفاته إسهاما كبيرا في إبراز الفكر الإسلامي في العصر الحديث. عاش في القرن العشرين واستطاع أن يتعايش مع المشكلات التي واجهت المسلمين في العصر الحديث.

ومن أهم مميزات أعمال الشيخ سعيد حوى أنه يولي اهتماما كبيرا لتربية وبناء الشخصية الإسلامية المتكاملة، وإفاظ الهمم للتحرك لأجل الإسلام وقيمه السمحة. ونرى في مؤلفاته لمسات الموسوعية والمنهجية التي تنبئ عن العالم الحق. ألف في الفنون الإسلامية المختلفة، وخاصة في مجال التفسير، والحديث، والفقه، والتصوف، والتربية والدعوة. تمثل مؤلفاته محاولة جادة لاستقراء المصادر الإسلامية في ضوء القضايا والمشكلات المعاصرة. ومن هنا تأتي الأهمية الكبرى لمؤلفاته.

ويذكر الشيخ سعيد إن السبب الرئيس لمؤلفاته، وخاصة في مجال التفسير والحديث، كون الحضارة الغربية الغالبة اليوم فرضت الشك في كل شيء، حتى في أصالة المصادر الإسلامية وموافقتها مع متطلبات العصر. مع الأسف، تأثر كثير من المسلمين بذلك، فكان من أهم واجبات علماء الإسلام في هذا العصر بيان أهمية مصادر الإسلام بأسلوب بين واضح، حتى تعود أساسا لتعاملات المسلمين اليوم ومقياس كل القيم.

المصطلحات الأساسية: سعيد حوى، التفسير، الإخوان المسلمون، علم الدين، التجديد، التعليم، التربية الروحية